

RECENZJE

Г. Космолинская, Ф.В. КАРЖАВИН И ЕГО АЛЬБОМ «ВИДЫ СТАРОГО ПАРИЖА», Москва: Новое литературное обозрение 2023, 296 сс. (Серия Очерки визуальности).

W serii Oczerki wizualnosti wydawnictwa „Nowoje litieraturnoje obozrienije” ukazała się monografia moskiewskiej badaczki Galiny Kosmolińskiej, poświęcona – znanemu dotychczas tylko z rękopiśmiennej kopii ze zbiorów Biblioteki Naukowej Państwowego Uniwersytetu Moskiewskiego (Dział Rękopisów, № 472) – albumowi Fiodora Wasiliewicza Karżawina *Widoki starego Paryża*.

Pełna niespodziewanych zwrotów biografia F. Karżawina (1745-1812) od dawna przykuwała uwagę badaczy, stając się kanwą powieści historycznych, a nawet filmu dokumentalnego. Sam Karżawin, wywieziony potajemnie w wieku 7 lat do Paryża, w którym spędził prawie dwadzieścia lat (1752-1765 i 1773-1776), boleśnie odczuwał swoją wyjątkowość, co potwierdza autobiograficzna notka na egzemplarzu traktatu Pietra de’ Crescenziego *Il Libro della agricultura* (Venezia 1519), będącego jego własnością:

...американский житель;
парижский воспитанник,
петербургский уроженец;
в родине не свой;
в сем мире чужой,
в боге упокоюсь
аминь¹.

¹ Wytłuszczenie moje – E. M.

Ukazanie się monografii poprzedziła seria artykułów badaczki z lat 1989–2020, spośród których najważniejsze było niewątpliwie studium *Неизвестный альбом Ф.В. Каржавина «Виды старого Парижа»*², sygnalizujące i zapowiadające podjęcie pogłębionej analizy tego ze wszech miar interesującego zabytku, poświadczającego rosyjsko-francuskie kontakty w zakresie sztuk wizualnych i architektury.

Recenzowana monografia składa się z dwóch części, poprzedzonych przedmową (s. 7-10). W części pierwszej *Theodore Karjavine i jego paryski album* (s. 11-157) autorka zapoznaje czytelników z biografią „rosyjskiego paryżanina”, dopełniając i weryfikując koczujące z publikacji do publikacji fałszywe bądź co najmniej wątpliwe informacje o życiu Karżawina i upolitycznione interpretacje jego dokonań (np. te, które próbowały upatrywać w nim przyjaciela Aleksandra Radiszczewa czy „korespondenta” Mikołaja Nowikowa).

Następnie niezwykle skrupulatnie śledzi historię powstawania albumu, który dzięki jej wcześniejszym pracom udało się ostatecznie przypisać Karżawinowi (w zachowanym manuskrypcie brakuje bowiem kilku początkowych kart, które późniejsi właściciele zastąpili innymi). Badaczce udało się ustalić, że album powstał w latach siedemdziesiątych XVIII w., kiedy Karżawin był pomocnikiem poznanego w Paryżu wybitnego rosyjskiego architekta Wasilija Bażenowa, nadzorującego planowaną rekonstrukcję starego moskiewskiego kremla (która – jak przyjęto sądzić – nie została ostatecznie zrealizowana ze względu na niechęć Katarzyny II do Moskwy i zbyt wysokie koszty). Do dzisiaj zachowała się większa część makiety tego imponującego projektu Bażenowa, eksponowana obecnie w Państwowym Muzeum Architektury im. A.W. Szczusiewa w Moskwie. Rekomendując zarządowi Kremłowskiego projektu osobę Karżawina, Bażenow zwracał uwagę nie tylko na jego biegłość w zakresie sporządzania szkiców i rysunków, ale podkreślał też znajomość matematyki, fizyki oraz języków obcych, w tym łaciny, francuskiego i greki, co predestynowało go do tłumaczenia dzieł „о величавых пропорциях Архитектуры» i podjęcia zajęć w szkole dla przyszłych architektów przy Kremłowskim Arsenale.

Część druga to aneks, w którym po raz pierwszy został opublikowany rękopiśmienny album Karżawina, zawierający wierne odwzorowanie 23 wchodzących w jego skład rycin wraz z objaśnieniami autora (s. 159-196), a także niezwykle obszerne komentarze wydawcy (s. 197-252), wzbogacone starannie dobranymi materiałami ilustracyjnymi, uzupełniającymi przekaz osiemnastowiecznego autora w tych miejscach, kiedy Karżawin wspomina w opisie o niezachowanych lub niewidocznych lub słabo widocznych na rycinie obiektach, a także korygujące jego błędy.

Album – jak dowodzi badaczka – pierwotnie miał on być swojego rodzaju podręcznikiem, kompendium, ilustrującym źródła pięknej architektury („для изъяснения, откуда произошла красивая Архитектура”). Temu celowi był podporządkowany wybór prezentowanych w nim obiektów architektonicznych i rozwiązań urbanistycznych, zaczerpniętych z jednego z wydań *Nouveau Plan de la Ville et Faubourgs de*

² Г.А. Космолинская, *Неизвестный альбом Ф.В. Каржавина «Виды старого Парижа»*, «Панорама искусств», вып. 12, Москва 1989, с. 338-352.

Paris par élévation Jean-Denis Janvier (pierwsze wydanie, Paryż 1748). Z tego źródła pochodzą 22 ryciny, przy czym Karżawin zastosował własny plan prezentacji obiektów, rozpoczynając od pałaców (Le Palais en la Cite, Le Palais Royal, Le Louvre, Le Palais des Thuilleries, Le Palais d'Orleans appele Luxembourg itd.) poprzez budynki użyteczności publicznej (Hôtel de Ville, czyli ratusz, i Dom Inwalidów) i obiekty architektury sakralnej (katedra Notre-Dame de Paris, stary kościół Saint-Germain-l'Auxerro, kościół św. Genowefy z opactwa Sainte-Geneviève, opactwo Saint-Germain-des-Prés), kończąc pokazem bram oraz łuków tryumfalnych (w tym wzniesionych w XVII w. bram Saint-Denis i Saint-Martin) francuskiej stolicy, która w jego ocenie była miastem idealnym. Poprzedza je dodana do albumu w latach 1790-tych *Lutetia urbs Parisiorum* z roku 1607, czyli panoramiczna mapa miasta Léonarda Gaultiera³. Autor albumu oznaczył na tej mapie zabytki z wyspy Île de la Cité, a także zabytki, które zostały zburzone w czasie rewolucji francuskiej, w tym pomnik konny Ludwika XIV zniszczony przez rewolucjonistów.

Niektóre elementy grawiur obok numerów, przyporządkowanych konkretnym obiektom architektonicznym, Karżawin wyróżniał poprzez dodanie słowa *sic*, a także komentarzami o aktualnym wyglądzie i funkcji prezentowanego obiektu. Tak np., opisując rycinę, przedstawiającą Pałac Inwalidów (L'Hôtel de Mars ou des Invalides), objaśnia, że jest to szpital i pensjonat dla oficerów i zwykłych żołnierzy, którzy zostali ranni podczas służby w armii królewskiej. I dodaje: „Подобнаго строения для таковаго же предмета нигде в целом свете нет”. Pod grawiurą przedstawiającą Plac Królewski (La Place Royale) zamieszcza informacje o dacie jego powstania, kształcie urbanistycznym, a także dodaje, że ogrodzony plac był miejscem wieczornych spacerów nianiek z dziećmi bogatych mieszkańców okolicznych rezydencji. Ponadto – jak zauważa Kosmolińska – w opisie tego ulubionego przez Francuzów miejsca autor odtwarza trasę spacerów poprzez wskazanie kolejnych mijanych przez spacerowiczów obiektów: np. fontanny i budynku słynnej opery, którą odwiedzał w czasie pobytu w Paryżu, a który, jak dodaje, spłonął w 1764 lub w 1765 roku. Kończy opis smutną konstatacją: «Ныне совсем не то».

Prezentując Place Louis-le-Grand i otaczające go wytworne kamienice, zbudowane w 1700 r. doda, że w jednej z nich mieszkał rosyjski ambasador Siergiej Wasiliewicz Sołtykow (właśc. Sałtykow), a on, najpierw sam, a potem z innym studentem Sorbony – Grigorijem Sobolewskim – zajmował przez pewien czas pomieszczenie na poddaszu rezydencji. Odnotuje też, że przed bramą na Place de Greve są obecnie urządzone pokazy ogni sztucznych i wykonywane są egzekucje skazańców. Przy rycinie La Sorbonne dopisze, że tę ważną uczelnię odwiedził sam Piotr I, który podziwiał sarkofag i marmurowy nagrobek kardynała Richelieu. W niektórych miejscach odsyła czytelnika do hasła *Paryż* z francuskiej *Encyklopedii*, wskazując, że może on również sięgnąć do rosyjskiego tłumaczenia z 1770 roku⁴.

³ W komentarzach skorygowano zapis Karżawina, który błędnie datował mapę na rok 1627.

⁴ [Жокур Л. де.] *Париж. Статья из Энциклопедии*, Санкт-Петербург: При Имп. Акад. Наук 1770.

Zdaniem Kosmolińskiej album Karżawina miał wyraźnie edukacyjny charakter. Opisom poszczególnych zabytków architektury towarzyszyły w nich wzmianki o twórcach poszczególnych obiektów (architektach, malarzach, rzeźbiarzach, kamieniarzach i in.), a także teoretykach sztuki. Spośród najważniejszych wymienimy choćby takich, jak Peter Paul Rubens, Louis Le Vau / Levau czy Jean Bullant.

Ważnym nowum Karżawinowskiego opisu starego Paryża jest, jak słusznie zauważa Kosmolińska, zespolenie informacji, zaczerpniętych ze źródeł pisanych, z jego własnymi, ożywiającymi narrację, obserwacjami. Album Karżawina nie tylko zapoznawał uczniów moskiewskiej szkoły z najcenniejszymi zabytkami Paryża, ich historią i twórcami, lecz także zaznajamiał z miejscami owianymi legendą. Na panoramicznym planie zaznaczył Karżawin pałac, z okna którego Karol IX dał sygnał do rozpoczęcia rzezi hugenotów w 1572 r., znanej jako Noc św. Bartłomieja, dodając, że pałac został ostatecznie zburzony, gdy on sam był jeszcze chłopcem, około 1756 lub 1757 r., wspomina legendarną basztę Tour de Montgomery i tajemniczego więźnia Bastylli, zwanego Człowiekiem w Żelaznej Masce.

Autorka monografii wykorzystała bogatą literaturę w języku rosyjskim, francuskim i angielskim. Indeksy ilustracji (z rozbiciem na wykaz ilustracji włączonych do części pierwszej publikacji i komentarzy oraz ilustracji z albumu Karżawina), wykazy nazwisk i toponimów, ułatwiają lekturę całości i pozwalają czytelnikowi wyrobić sobie własne zdanie o zawartości, a niezwykle kompetentne komentarze Kosmolińskiej również o wartości merytorycznej *Widoków starego Paryża*.

Eliza Małek
Uniwersytet Łódzki